

Iva GRGIĆ-MAROEVIĆ*, Tonko MAROEVIĆ**

LJUBIŠIN PRIJEVOD ARIOSTOVIH SATIRA

Sažetak: U Zadarskom *Narodnom listu* 1862. godine, kroz nekoliko je brojeva (17, 19, 33, 37 i 39) Stefan Mitrov Ljubiša u nastavcima objavio svoje prepjeve Ariostove III i IV satire, a dijelove V satire tiskao je u časopisu *Vila* 1868. godine. Svoje je verzije naslovio duhovito „Podruguša“, jer je i izvornik prepun ironičnih i zajedljivih tonova prema moćnicima (i njihovim poslušnicima), a afirmira spokojstvo i ljepotu ladanjskog življenja. Ne znamo je li Ljubišu posebno privukla navedena motivacija života izvan gradskog okružja i dvorskih spletki, ali izbor Ariostovih satira omogućio mu je da dođe do izražaja njegov humor i dosjetljivost, leksička gipkost i pravo uživljanje. Naravno, u duhu vremena, Ljubiša nije prevodio Ariostove rimovane tercine niti pratio jedanaesteračku ritmizaciju, nego se služio desetercima narodnoga pjesništva. Razumije se da je na taj način uvećao faktor ponašivanja i olakšao onodobnu recepciju, no znatno se udaljivši od stilskih i ekspresivnih vrijednosti izvornika. Međutim, činjenica što se Ljubiša odlučio na prepjev jednoga manje poznatog djela iz klasične talijanske književnosti pravi je unikum, te svjedoči o njegovoj ozbiljnoj erudiciji i razvijenom ukusu.

Ključne riječi: *Stefan Mitrov Ljubiša, Ludovico Ariosto, Satire, prijevod/ponašivanje, jedanaesterač, deseterac, inovativnost, recepcija*

Nema nikakve dvojbe da je djelo Stefana Mitrova Ljubiše duboko uraslo u zavičajnu sredinu, odnosno izniklo iz nje; da je motiviku svojih pripovijesti on tražio i nalazio u tradiciji i iskustvima svojih Paštrovića i Budve, odnosno u krugovima „crnogorskih i primorskih“ ljudi i krajeva, kako stoji i u naslovu prve knjige kojom se oglasio u javnosti.¹ Ime i značenje stekao je kao pisac autentične regionalne inspiracije, kao

* Prof. dr. sc. Iva Grgić Maroević, Odjel za talijanistiku, Sveučilište u Zadru

** Akademik Tonko Maroević, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

¹ *Pripovijesti crnogorske i primorske*. Skupio, složio i pregledao Šćepan Mitrov Ljubiša. Narodna biblioteka III. U Dubrovniku. Nakladom tiskarne Dragutina Pretnera, 1875.

vješt i duhovit zagovornik narodnoga duha i njegove junačke prošlosti ili pak prikladne snalažljivosti u teškim uvjetima opstanka. Ali iza te opravdano popularne „pučke žice“ stoji također određena erudicija i literarna kultura, uglavnom stečena u pogledu preko mora na drugu jadransku obalu, odnosno na primjere iz suvremenije talijanske, ali i starije latinske književnosti, konkretno na određena djela Alessandra Manzoniya i Massima D’Azeglia, Tacita, Salustija i Horacija, te neizbježno Dantea i Ariosta.

Premda je znatan dio života i rada Ljubiša proveo u Beču (gdje je, u svojoj 54. godini, i preminuo), kod njega dosada nismo uspjeli naći osobitih veza s austrijskom ni njemačkom kulturom. Međutim, kako je plodne radne godine i najintenzivnije političko djelovanje živio u Zadru, ne možemo mimoći njegove doticaje s hrvatskom sredinom i čak smijemo ustanoviti da su oni vrlo konkretni i značajni, makar u stanovitim trenucima i aspektima konfliktni. Njegov književni početak zbio se, naime, 1862. godine u zadarskom *Narodnom listu*, zatim nastavio u časopisu *Dubrovnik* (tiskanom u Splitu), a literarni prvijenac, spomenute *Pripovijesti crnogorske i primorske*, tiskao je također u Dubrovniku, godine 1875. Nema dvojbe da je maritimno okruženje i malogradski ambijent njegovih priča bio blizak publici iz navedenih mjesta u kojima je Ljubiša započeo svoje objavljivanje, ali je njegova recepcija u hrvatskoj kritici i čitateljstvu zadobila vrlo ozbiljne razmjere, pa je možemo odrediti i pravom, pravovremenom „fortunom“.

Digresiju ovdje zaslužuje svjedočanstvo o tome kako je Ljubiša dočekan kao pisac u zagrebačkom kulturnom krugu, nezavisno od onoga što možemo nazvati „primorskom inkubacijom“. Naime, jezikoslovac, putopisac, književni kritičar i prevodilac s više jezika, akademik Adolf Veber, piše:

Malo ima knjigah, koje bi u najnovije vrijeme probudile kod nas toliku pozornost koliku *Pripovijesti crnogorske i primorske* Šćepana Mitrova Ljubiše 1875. Najprije su jih novine uzele u zvizde kovati, ona su jih stariji pisci primili proučavati, napokon jih je mlađi naraštaj upro oponašati. Povrh jezgrovitosti mislih isticali su svi, kao što kod nas obično biva, narodni duh i krasotu jezika, pak u tomu da neima premca Ljubiši.²

² *Književne obznane. Šćepan Ljubiša kao pisac.* Od pravoga člana Adolfa Vebera. RAD JAZU, 15, 1881, str. 186.

Autoritativni Đuro Šurmin uvrštava ga u svoju *Povijest književnosti hrvatske i srpske* jezgrovitom karakterizacijom: „Sve ove pripovijetke nisu drugo nego prikazivanje života narodnoga u prošlim vremenima: imadu svoju kulturnu vrijednost, jer narod sam prikazuju u pravom njegovu svjetlu.“³ Povjesničar književnosti i klasični filolog, akademik Đuro Körbler, ne može pak sakriti ushićenost:

Napose sam mnogo i često čitao Ljubišine *Pripovijest crnogorske i primorske* i *Pričanja Vuka Dojčevića*, otkako sam /.../ stao u njima upoznavati i pribirati primjere za priprost, pa ipak savršen stil i za bogatu, pretežnijim dijelom još i neiscrpen, čistu narodnu dikciju /.../ No koliko god sam s uživanjem i ponovo čitao pojedine plodove Ljubišina pera, pa sam, na primjer, njegovu pripovijetku *Pop Andrović novi Obilić* svakako već desetak puta na dušak pročitao nahodeći u njoj svaki put nov užitak...⁴

Posebno mjerodavan i važan sud izriče August Šenoa u Ljubišinu nekrologu, tiskanom u zagrebačkom *Viencu*:

Mi smo ne jedan put spomenuli zanimivost tih originalnih priča. Sve su crpljene iz duše puka, u njih se zrcali narodno mišljenje i osjećanje. Figure su tu upravo tipične, humor izvoran, jezik živ, kratak, karakterističan, kadšto odviše lokalan ali i za jezikoslovce zanimiv. /.../ Primjer Ljubišina pisanja mogli bi nasljedovati pisci iz raznih krajeva našega naroda, jer ne ima spretnijeg načina od takova opisa svih faza narodnog života.⁵

Mogli bismo pokvariti pozitivan dojam navedene recepcije kad bismo pomislili da pisci iz Zagreba uzvraćaju Ljubiši iz zahvalnosti što se on osjetio ponukanim, jedini iz Dalmacije i Boke, pridružiti, u srpnju 1867. godine, proslavi otvaranja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti te pred Strossmayerom na svečanu objedu održati zanosnu zdravicu. Nipošto; našli su oni razloga da mu ponešto politički i zamjere, ali literarno i jezički imali su puno prava i razloga da ga počaste vrhunskim kvalifikativima.

³ Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898, str. 287.

⁴ Stefan Mitrov Ljubiša i njegova okolina. *Sitniji prilozi za poznavanje njegova života i rada*. Napisao: redovni član dr. Đuro Körbler, *RAD JAZU*, 220, 1924, str. 101–102.

⁵ August Šenoa, „Nekrolog“, *Vienac*, br. 49, 1878, str. 792.

No okrenimo se Ljubišinih prijevodima, koje uostalom spomenuše i neki od hrvatskih pisaca. Prijevodi uglavnom pripadaju njegovoj početničkoj fazi, kada se na svoj način uvježbavao u pisanju i odmjeravao u desetračkoj versifikaciji, po primjeru nemimolaznoga Njogoša. Osim toga, bavljenje velikim inozemnim piscima imalo je i funkciju populariziranja općenitih vrijednosti u vlastitoj sredini, na što je Ljubiša također jamačno smjerao, a u stanovitom je smislu to bilo i dokazivanje doraslosti, gipkosti i zrelosti nacionalnoga jezičnog medija u odnosu na uglednije i već etabliranije idiome. Prepjevavanje Dantea u našim priobalnim središtima u devetnaestom je stoljeću uvijek imalo i dodatni predznak afirmiranja svojega jezika naspram talijanskoga i dokazivanja italoofilima kako raspolažemo izražajnim sredstvima dostojnima uglednoga izvornika.

Ljubiša se na tom polju uhvatio tvrdoga zalogaja, nastojeći prepjevati epizodu kneza Ugolina iz trideset i trećeg poglavlja Danteova *Pakla*, svakako jedan od najslikovitijih i najdramatičnijih prizora *Božanstvene komedije*, ali, unatoč tek relativnom uspjehu, priključio se pionirima dantologije na istočnoj jadranskoj obali. Smjela je bila odluka odmjeravati se s možda najkompleksnijim poetskim univerzumom, a bez ikakve prethodne prakse pisanja stihova. A kad se konačno i odao stihotvođenju, Ljubiša je to učinio tek na vrlo konvencionalan i pragmatičan način, opjevajući „viški boj“, to jest slaveći pobjedu austrijske flote nad talijanskom, uz pretežnu participaciju domaćih, slavenskih (najviše hrvatskih) mornara. Enkomijastički karakter ideje i publikacije svakako nije mogao pridonijeti ekspresivnoj napetosti i svježini pobuđenih slika.

Sasvim je drukčiji slučaj s izborom Horacija i Ariosta, za koje moramo pomisliti da se Ljubiša za njih odlučio iz intimne motivacije i psiholoških predilekcija. Naime, druga Horacijeva epoda dobila je kod njega naslov „Hvala seoskog života“ i doista je upravo himnična u zalaganju za smirenje i doživljaj prirode što se mogu postići ako se izbjegne gradska buka i svakidašnje brige društvenog života. Slično bismo mogli kazati i o Ariostovim *Satirama* (uostalom, ispisanim s djelomičnim ugledanjem na Horacija), u kojima također prevladava želja za skromnim i običnim življenjem, uz izrazito kritičan pogled na dvorske spletke i prisile. Osim toga, u Ariostu je Ljubiša našao i humor, ironiju, podsmijeh, što je pak moglo osloboditi njegove latentne potencijale, čak ga usmjeriti prema šali i poruzi.

Nije slučajno što je svoje prepjeve iz Ariosta Ljubiša okrstio dosjetljivim pojmom „Podruguše“, što je tako naglasio autorovu sklonost da životne nevolje sagleda sa smiješne strane. Pitamo se samo kako se

i zašto odlučio na prevođenje upravo III, IV i V satire, odnosno je li imao u planu prevesti cjelinu od sedam, više-manje istovrsnih dijelova (kad je već „odradio“ gotovo polovicu). Kako bilo, vidimo da je Ljubišin izbor pao na motive „zlatne sredine“ i izbjegavanja dvorskih poniženja (III satira), na tegobe boravka u surovim uvjetima i želje za povratkom domu (I. satira) te na savjete oko ženidbe (V satira), a, čini se, nije bio privučen temom odbijanja odlaska u Mađarsku (iz I satire), prikazom korupcije rimskoga klera (II satira), zabrinutošću zbog ponude putovanja u Rim u diplomatku misiju (VI satira) ni traženjem od prijatelja Pietra Bemba da mu nađe dobroga učitelja za sina (VII satira). Sagledamo li navedene motivacije, možemo ustanoviti kako je Ljubiša uglavnom odabrao one dijelove u kojima se Ariostova osjetljiva autobiografičnost mogla najbolje usporediti s njegovim vlastitim težnjama za postizanjem smirenosti i uživanja u svakodnevicu, nasuprot izazovima i obavezama što ih nameću služba, ambicija i pohlepa.

Spomenuli smo već da je Ljubiša ušao u književni život objavljivanjem u zadarskom *Narodnom listu* 1862. godine. U sedamnaestom broju priloga tiskan je njegov početak prepjeva IV Ariostove satire, što je nastavljeno i završeno u 19. broju, da bi se u prilogu 33. broja pojavio, pod istim naslovom, početak Ljubišine verzije III satire, a njegovi su nastavci izašli u 37. i 39. broju, dok je u međuvremenu, u 29. broju iste publikacije (s nadnevkom od 7. lipnja) predstavljen i spomenuti Ljubišin prijevod Horacijeve epode. U zadarskom *Narodnom kalendaru* za 1867. godinu preneseni su isti ulomci, a prepjev V satire izišao je 1868. u časopisu *Vila* (skraćen za završnih tridesetak stihova, što jakim erotskim naglaskom poantiraju raspravu o bračnim zgodama i nezgodama).

Raspršenu cjelinu okupio je Radoslav Rotković u trećem svesku kritičkoga izdanja Ljubišinih *Sabranih djela*, poprativši ediciju nužnim objašnjenjima i pozitivističkim podacima.⁶ Prilikom priređivanja tekstova poslužio se i sačuvanim prijepisima autorova sina Mitra, a podsjetio je i na postojeće sudove o vrijednosti i značenju Ljubišina prevoditeljskog postupka (koristeći se i magistarskim radom Milane Piletić). S pravom je primijetio kako su prijevodi vrlo slobodni, više u funkciji prenošenja stavova i dojmova samoga prevoditelja nego li s ambicijom oblikovnog približavanja izvorniku. Usporedbom broja stihova u originalu i

⁶ St. M. Ljubiša. *Sabrana djela. Kritičko izdanje. III. Boj na Visu. Prevodi. Članci. Govori*, Priredio Radoslav Rotković, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, NIO „Univerzitetska riječ“, Istorijski arhiv Budva, Titograd, 1988.

u prijevodnim verzijama Rotković je ukazao kako je Ljubiša bio sklon proširivanju i dopunjavanju temeljnih motivskih pobuda.⁷

Prvu, koliko nam je poznato, pohvalnu reakciju na Ljubišine prepjeve iznio je već spomenuti Đuro Šurmin u svojoj sinteznoj povijesti iz 1898, a ona glasi sasvim kategorički: „Prijevodi su takovi, e bi se čovjek mogao prevariti, da su originali.“⁸ Najvjerovatnije ih Šurmin nije ni imao u rukama ili ih nije zagledao i uspoređivao, jer ni na prvi pogled nema dvojbi o znatnim razlikama. Ozbiljnijega pristupa poduhvatio se Marko Car, te je, u inače vrlo afirmativnom eseju o piscu Ljubiši tiskanom u *Letopisu Matice srpske* 1905. godine, posvetio nemalu pažnju i prijevodima, ali s vrlo rezerviranim zaključcima:

Ovi se Ljubišini prijevodi mnogo uznose, ali je vrlo sumnjivo da li se koji od kritičara, te ih po čuvenju hvale, potrudio da te prijevode sâm potraži i sa originalima uporedi. Ja se čak bojim da li je to učinio i sam Šurmin, koji za jedan dio njih (tj. za prijevode iz Ariosta) veli „da su takovi, e bi se čovjek mogao prevariti da su originali.“⁹

Kao erudit romanske orijentacije i zagovornik stilske glatkoće, Marko Car je nužno bio strog i zahtjevan, tvrdeći da mu Ljubišini prijevodi „izgledaju kao neka usiljena i glomazna rabota, kojom se bavio čovjek bez dovoljne literarne sprema i, što je najgore, čovjek nepjesnik“. Zaključak povodom verzija iz Ariosta nedvosmisleno je negativan:

Ja neću da ovdje upoređenjima dokazujem, kako su arhajične elegancije Ariostovih tercina u Ljubišinim (često suviše aljkavim) desetercima slabo prolazile; ali ću samo to kazati, das u one od srpskoga prijevoda — ne budi žao g. Šurminu — toliko udaljene, koliko može da bude udaljen junački zbor paštrovskih glavara od kakve književne akademije gizdavog talijanskog ‘Činkvečenta’. Nije da srpski pisac ne shvata suštine i često uvi-jene misli originala, ali su sredstva s kojima on raspolaže posve nerazmjerna preduzetoj raboti, te on rijetko kada može da u prijevodu sazda divnu graciju Ariostovu.¹⁰

⁷ Usp. isto, „O Horaciju i Ariostu“, str. 73–75.

⁸ Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898, str. 286.

⁹ Marko Car, „Stjepan Mitrov Ljubiša“, *Letopis Matice Srpske*, knj. 232, sv. IV, 1905, str. 76.

¹⁰ Isto, str. 76–77.

Nismo mogli propustiti navesti Carevu prosudbu kao karakterističnu i mjerodavnu po kriterijima normativne estetike, koja je zahtijevala što potpuniju adekvatnost namjera i rješenja između originala i prijevoda. U skladu s takvim polazištima Car je u pravu kad u analizi jednoga mjesta Ljubišine verzije Horacijeve epode nailazi na čitavu seriju izostavljanja važnih atributa i sintagmi, ali pritom — još dramatičnije — uočava znantna dodavanja i mijene, koje su sasvim neprimjerene i neprikladne povijesnom i idejnom kontekstu izvornika. Ako bi prevoditelju čak i oprostio uklanjanje u izvorniku spomenutih paganskih bogova (Prijava, Sylvana), pa prešao i preko prijevodno mimoidenih konkretnih slika („navrnutе kruške“ „grozdovi purpuru takmeni“), Car ne može shvatiti ni prihvatiti to što Ljubiša u antički ambijent smjelo uklapa „Božitnje badnjaka“ — izrazite anakronizme i civilizacijske disparatnosti.

Na jednom nevelikom detalju Car je zapravo pokazao mnoge temeljne karakteristike Ljubišina prevodilačkog postupka. Doista, naš prevodilac gdje god može izostavlja antikizirajuće reference i mitološka bića (na koje se i Ariosto počesto poziva). Primjerice, gdje god se pjesnik poziva na Muzu (ma i u kontekstu Apolona, Parnasa), uvijek u prijevodu dolazi Vila; u izvorniku spomenuti Faetont pretvoren je u Iliju, a Saturn, Naiade, Merkur, Leta i Fortuna sasvim su uklonjeni. Očigledno se ne računa na znatniju naobrazbu čitalaca. U tom je smislu logično da su mnoge aktualne talijanske epizode i povijesni likovi prilagođeni redukcijom i parafrazom mogućnostima domaće recepcije. Jednom bilješkom uz stihove sam prevodilac upozorava kako su imena izmišljena. (Uostalom, i u izvorniku to nisu bile stvarne osobnosti, nego simbolične figure.)

Ispravno je Car zaključio da Ljubiša zapravo nema problema u razumijevanju izvornika (vjerojatno uz pomoć dobrih komentara), no često nije u stanju pronaći podudarna i primjerena rješenja ili barem odgovarajuće analogije. Unatoč tome što se ispomaže dodavanjem novih stihova, prisiljen je uglavnom stezati ili svoditi bujne, razgranate sintagme izvornika, odnosno žrtvovati dijelove prilikom većih nabiranja ili razvedenije egzemplifikacije. Recimo, na mjestu gdje Ariosto izlaže eventualne prednosti od druženja s papom, naš prevodilac u potpunosti preskače dvije tercine (III; 199–204), a samoga papu, na drugom mjestu, titulira kao „najvišeга popa“. Logično je također što „Italija ravna“ dolazi umjesto nizanja Toskane, Lombardije i Romagne, odnosno „njegova svojta“ umjesto raznih obitelji kao što su Neri, Vanni, Lotti i Bacci.

Nemojmo zaboraviti da je Ljubiša svoj postupak prenošenja iz jezika u jezik sam imenovao „posrbljivanjem“, to jest ponašivanjem, prisvajanjem, prilagođavanjem prema idiomu kojim se služio. To nije baš u

potpunosti adaptacija, jer se nije odnosila na promjenu lokaliteta ili razdoblja događanja, nego samo na intonaciju, atmosferu i izražajnu razinu izlaganja. Naime, ostao je izvorni „lirski subjekt“, rastuženi pjesnik koji se žali na vojvodu Alfonsa, na služenje u Garfagnani, na nezahvalnost papinu itd.; ostalo je njegovo obraćanje prijateljskim ušima, samo što je njegov govor prilagođen šansama i potrebama razumijevanja jedne druge i drukčije kulturne sredine.

Riječ je ovdje o primjeru prevođenja ne samo iz jezika u jezik, već i iz kulture u kulturu, a riječi nužno zadobijaju jače konotacije sredine primatelja. A da ne govorimo o bitnoj promjeni oblikovnoga modela, primjeni deseteračkih nerimovanih stihova na mjestu rimovanih jedanaesteraca, povezanih pritom u ulančane tercine. Ostavimo po strani teškoću da se u deset slogova zbije sve ono što može stati u jedanaest talijanskih „sillaba“, pogotovo s obzirom na elastičnu uporabu metričkih figura (siniceza i sinalefa), jer se to može dijelom nadoknaditi povremenim dodavanjem ponekog stiha, ali nenadoknadiva je razlika u slojevitosti iskaza, pa i u tempu pripovijedanja. Ariostova tercina naslijedila je dostojanstvo još danteovskog prožimanja elitnih i pučkih sastojaka, visokoga i niskog stila, dok je Ljubišin deseterac također dostojanstven, ali mnogo prikladniji za jače kontrastiranje i žešće polariziranje nego li za iskazivanje u blažim preljevimima.

Izbor deseterca oko sredine devetnaestoga stoljeća bio je ne samo logičan, nego i gotovo neizbježan u kulturi utemeljenoj na usmenom pjesništvu i impregniranoj tradicijom epskog junaštva, to više što su u europskom romantizmu „Hasanaginica“ i Vukova zbirka zadobile kulturni status i postale mjerilom duhovnosti balkanskih prostora. Tako je i Ljubiša smatrao da ono što dolazi iz velikoga svijeta treba dobiti pečat naškosti kako bi bilo prihvaćeno i asimilirano. Tek će se početkom novoga, dvadesetoga stoljeća, čemu je svjedok navedeni Marko Car, početi smatrati kako prevođenjem svjetskih autora postajemo dionicima univerzalnih tokova, a uvođenjem različitih oblikovnih rješenja dajemo i vlastitom jeziku mogućnost širenja izražajnih iskustava.¹¹

Kako se Ljubiša nosio sa „svođenjem“ tercinskih tokova na deseterački kalup, najbolje će se vidjeti na primjerima. Uzmimo početak III Ariostove satire, koji u izvorniku glasi:

¹¹ O ovoj problematici usp. npr. Iva Grgić Maroević, *Poetike prevođenja. O hrvatskim prijevodima talijanske poezije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009, str. 53–91.

Poi che, Annibale, intendere vuoi come
la fo col duca Alfonso, e s'io mi sento
più grave o men de le mutate some,

perché, s'anco di questo mi lamento
tu mi dirai c'ho il guidalesco rotto,
o ch'io son di natura un rozzon lento:

senza molto pensar, dirò di botto
che un peso e l'altro ugualmente mi spiace,
e fora meglio a nessuno esser sotto. (III, stihovi 1–9)¹²

A u slobodnom prijevodu, po prilici, ovako zvuči i znači:

Budući da, Annibale, želiš znati kako
se nosim s vojvodom Alfonsom i osjećam li se
teže ili lakše zbog promijenjena tereta,

jer, ako li se i zbog ovoga budem žalio
reći ćeš da su me hamovi do krvi našuljali
ili da sam po prirodi konj lijeni,

kazujem smjesta, bez mnogo razmišljanja,
da su mi i jedan i drugi uteg podjednako teški
i da bi bolje bilo ne biti pod ničijom vlašću.

Ljubiša je ponuđenu građu sveo u osam deseteraca:

Kad me pitaš, dragi prijatelju,
Kako živim s Vojvodom Alfonsom,
Je l' mi lakše breme o hrbatu,
I taljiga o šiji noseća,
Kad me pitaš da ti pravo kažem
Nejma dara na svijetu boljega
Kao živjet neodvisno kući
I nikome pod petom ne stati.

¹² Svi navodi Ariostovih stihova u ovom prilogu preuzeti su iz: Ludovico Ariosto, *Satire*, a cura di Alfredo D'Orto, Fondazione Pietro Bembo/Ugo Guanda Editore, Venezia, 2002.

Najprije ćemo vidjeti kako u Ljubišinoj verziji nema spomena o promjeni, to jest preskače se aluzija Ariostova kako je sada u službi kod Alfonsa, a prethodno je bio kod njegova brata Ippolita. Tim je pojednostavljenjem olakšan protok temeljne ideje o individualnoj slobodi, neovisnosti od drugoga (što je u prijevodu naglašeno umetanjem tvrdnje kako je to i „najbolji dar na svijetu“). Gubeći na kompleksnosti situacije u kojoj se subjekt govorenja nalazi, prijevod to nadoknađuje jačom određenošću slike (konjskog) uprezanja. Naime, *taljige, hrbat i šija* konkretiziraju mjesta na kojima se posebno osjeća teret služenja. Prihvatljivim se čini izostavljanje Annibalova imena, kao adresata, odnosno njegovo zamjenjivanje apostrofom *dragoga prijatelja*, ali naročito znakovitim osjećamo ponavljanje početnoga stavka: *Kad me pitaš... kad me pitaš*, što je pak omogućilo dodavanje tipičnoga nastavka: *da ti pravo kažem* (ovdje u funkciji prenošenja smisla sintagme: smjesta, bez mnogo razmišljanja). Konačno, ponavljanjem istoga početka stihova uspostavljena je stanovita simetrija, to jest desetercima je dana ritmičnost toka koja kao da nastoji odgovoriti ujednačenom protezanju tercina.

Odabrat ćemo još jedno, posebno karakteristično mjesto, možda upravo ono koje je po osjećaju i doživljaju najviše privuklo Ljubišu da se pozabavi Ariostom, a zvuči upravo programatski:

In casa mia mi sa meglio una rapa
 ch'io cuoca, e cotta s'un stecco me inforco,
 e mondo, e spargo poi di acetto e sapa,

che all'altrui mensa tordo, sterna o porco
 selvaggio, e così sotto una vil coltre,
 come di seta o d'oro, ben mi corco.

E più mi piace di posar le poltre
 membra, che di vantarle che alli Sciti
 sien state, agli Indi, alli Etiopi, et oltre. (III, stihovi 43–51)

Što bi u slobodnom prijevodu glasilo:

U mojoj kući bolja mi je repa
 koju skuham, pa nataknutu na grančicu
 oljuštim i začinim je kvasinom i umakom (od mošta)

nego li na tuđem stolu drozd, jarebica ili prase
divlje, a također dobro liježem pod grubim
pokrivačem kao da je od svile ili od zlata.

I draže mi je počivati lijenim udovima
nego se hvaliti das u bili kod Skita,
u Indiji, u Etiopiji i drugdje.

Ljubiša se u ovom slučaju empatijski nadovezao, pa i raspisao, pre-
nijekujući devet jedanaesteraca u četrnaest sočno ispisanih deseteraca:

U mojoj kući pozemljuši
Volim repu ili rotkvu divlju
Osmočenu solju il' paprikom,
Neg' na tuđu sopru jarebicah,
Golubićah, i nježnih grlicah
Progutati stidom i zazorom.
Volim da me pustina pokriva
Na sirotnom odru domaćemu,
Neg svileni ili zlatotkani
Pokrivači gospodskih posteljah.
Volim da mi kosti opočinu
U sredini moje domovine,
Nego da se pred ljudima hvalim
Da s'obašle obe strane svijeta.

Uočavamo odmah stanovite amplifikacije, već po broju stihova jasno je da je Ljubiša imao potrebu „okititi“ prizor atributima vlastitoga viđenja. Njegova je kuća, naime, *pozemljuša*, u njoj on jede ne samo *repu* nego i *rotkvu*, njegov je *odar* pritom i *siroti* i *domaći*. Istina, propušta spomen kuhanja i ljuštenja, kvasinu i umak zamjenjuje *solju* i *paprikom*, drozda *grlicom*, a divlje prase *golubićima*, evidentno jelovnik prilagođuje domaćim svojim navadama. Njegovu soluciju da mu *kosti opočinu* držimo čak boljom, sretnijom od izvorne sintagme o lijenim, besposlenim udovima, a preskakivanje navođenja Skita, Indije i Etiopije u korist *obiju strana svijeta* smatramo također autorski koherentnim, jer je prevodilac upravo načelno odustao od razmetanja erudicijom i opterećivanja teksta stranim imenima.

Nekoliko Ljubišinih intervencija idejne su naravi; one naglašavaju etos i ponos čovjeka sklonog samostalnosti i domoljublju. Govoreći o

hrani ponuđenoj na tuđem stolu, osjeća se pozvanim i dužnim pridodati kako njezino uživanje prati stid i zazor, a mjesto počivanja, u originalu neodređeno, on patetično precizira: *u sredini moje domovine*.

Mogli smo također zamijetiti kako je čitav prevedeni pasus građen na tripot ponovljenoj opoziciji: (Više) *volim...nego*, s time da pojedini stihovi (drugi, sedmi i jedanaesti u navedenom nizu) započinju upravo tom sintagmom. Na taj je način Ljubiša uspostavio zanimljiv paralelizam, uvećao lakoću praćenja teksta, premda je pritom poremetio distribuciju sintagmi, a i žrtvovao izvornu raznolikost kojom je Ariosto iskazivao svoje preferencije: *mi sa meglia*, zatim *ben mi corco* i konačno *più mi piace*.

Sljedeći pasus nije manje zanimljiv, kako po naglašenim svjetonazornim iskazima, tako i po prevoditeljskim oblikovnim rješenjima. Mogli bismo ga smatrati Ariostovom apologijom doma i kućnoga mira, a stoga također osjetiti u kojoj se mjeri prevodilac poistovjećuje s izvornikom, ili ga čak nadopunjuje (III, stihovi 52–63).

Degli uomini son varii li appetiti:
a chi piace la chierca, a chi la spada,
a chi la patria, a chi li strani liti.

Chi vuole andare a torno, a torno vada:
vegga Inghelterra, Ongheria, Francia e Spagna;
a me piace abitar la mia contrada.

Visto ho Toscana, Lombardia, Romagna,
quel monte che divide e quel che serra
Italia, e un mare e l'altro che la bagna.

Questo mi basta, il resto della terra,
senza mai pagar l'oste, andrò cercando
con Ptolomeo, sia il mondo in pace o in guerra.

Gotovo doslovno prevodeći, riječ je o pjesnikovu odricanju od putničkih napasti i zadovoljavanju zemljopisne znatiželje zavirivanjem u knjige, u zemljopisni atlas (Ptolomeja):

Ljudi imaju različite ukuse:
netko voli tonzuru (svećeničku), netko mač,
netko domovinu, netko strane obale.

Tko želi ići unaokolo, neka unaokolo ide;
neka vidi Englesku, Mađarsku, Francusku I Španjolsku:
meni se sviđa boraviti u svojem kraju.

Vidio sam Toskanu, Lombardiju, Romanju,
ono brdo što dijeli i ono što zatvara
Italiju, te jedno i drugo more što je oplakuje.

To dovoljno mi je, ostatak ću zemlje,
ne plaćajući gostioničara, potražiti
kod Ptolomeja, pa bio svijet u ratu ili u miru.

Ljubiša je uspješno shvatio i razriješio i neka inače teška mjesta u navedenom ulomku, ali, dakako, nije propustio dati svoj osoban „začin“ bliskim mu i dragim formulacijama. Iz objektivnih razloga negdje je morao produžiti s objašnjenjem, a negdje je svjesno uklonio nabranjanja koja je smatrao suvišnima.

Kako bilo, za dvanaest stihova trebalo mu je osamnaest deseteraca:

Ljudi ima razna sladokusa,
Njeki ljube crvene haljine,
Krst o vratu daim prsa diči,
Njeki mača daim bedro tuče,
Njeki milu svoju otačbinu,
Njeki drugi tudju postojbinu.
Tko je rada svijet obhoditi,
Vidjet Francu, Španju, Ungariju,
Bog mu bio i sreća u pomoć;
Neka meni pušta uživati
Moje gnjezdo drago otačastvo.
Vidio sam Italiju ravnu,
Oba mora što je vječno plaću,
Brda ka je i diele i grle,
Ako želim više upoznati –
I bez troška i bez kostobolje —
Čitati ću zemna opisanja,
Bio svijet u ratu il' miru.

Odmah ćemo zapaziti da je prevodilac iskoristio učestalo ponavljanje odnosne zamjenice (*a chi*) na početku stiha da bi anaforam čvršće

povezao i bolje ritmizirao svoje stihove. Uz potpuno izostavljanje navođenja talijanskih pokrajina, lako ćemo mu oprostiti što mu ime Engleske nije moglo stati u stih, zajedno s drugim zemljama. Dobro je shvatio i spretno formulirao talijanska brda *kâ je i diele i grle*, jer Appenini dijele poluotok koji se po njima zove na dva uzdužna dijela, dok je Alpe grle, tj. odvajaju i štite od ostatka Europe. *Tonzura*, u izvorniku, kao znak svećeničkog statusa, umjesto navođenja, raščlanjena je u sliku *crvene haljine i krsta o vratu*. Umjesto *gostioničara*, kojega treba plaćati, u prijevodu stoji primjereno aludiranje na trošak, ali je, u skladu s drugim mjestima u *Satirama* na kojima Ariosto ne krije brigu o svojem zdravlju, dometnuta i kostobolja. Smatramo sretnima i osvježavajućima kovanice poput *sladokusa* (za *appetito*) ili *zemnih opisanja* (za *Ptolomeo*, zemljopisna knjiga po imenu slavnoga astronoma i kozmografa). No poseban razlog što smo odabrali ovaj odjeljak nalazi se u Ljubišinu isticanju domoljublja. Naime, gdje kod Ariosta stoji *patria*, Ljubiša odgovarajuće i nužno prevodi kao *otadžbina*, ali gdje je u originalu riječ *contrada* (u smislu kraja, predjela, pa i ulice), Ljubiša ne može odoljeti a da ushitno ne hipertrofira: „Moje gnjezdo drago otačastvo“. I u sljedećim stihovima nastavit će se patriotska motivacija. *Nido natio* bit će prevedeno kao *mila mi rodbina*, a *amor di patria* kao *ljubav rodbine*.

Zadržali smo se poduže na ovih nekoliko pasusa jer ih držimo karakterističnima kako za Ariostovu intenciju, tako i za Ljubišinu usmjerenu kompetenciju. Griješimo li smatrajući da je pjesnikova potreba za toplim domom i većom individualnom slobodom narasla u prevoditeljskoj verziji do općenitijih otadžbinsko-slobodarskih razmjera?

S ovih nekoliko primjera ušli smo u prevoditeljsku radionicu Stefana Mitrova Ljubiše i, nadamo se, ukazali na njegovu metodu približavanja izvorniku sa sviješću o nemogućnosti potpune identifikacije na razini predmetnih i povijesnih referenci. Stoga je izvršena djelomična adaptacija (upućivanje na inventar domaće sredine) i na taj način ojačana unutarnja kohezija novonastalih cjelina, to jest u drugome je jeziku rekreirana psihološka motiviranost subjekta koji afirmira vlastitu individualnost i brani dostojanstvo u inače ograničenim uvjetima. Daljnji postupak analize odabranih ulomaka doveo bi nas do sličnih rezultata, do uvjerenja kako je Ljubišin prepjev Ariostovih *Satira* funkcionalan kao živ i duhovit tekst na temelju poticajnog predloška.

Budući da nam prigoda nudi nevelik prostor za sustavniju elaboraciju, uputit ćemo se prema zaključcima. Prije svega treba istaknuti činjenicu da je prijevod *Satira* jednog od najvećih talijanskih i europskih renesansnih pjesnika Ludovika Ariosta civilizacijski rijedak i elitarn čin, da

čini čast sredini u kojoj je nastao. U trenutku njegova pojavljivanja na srpskom — kako sam autor klasificira idiom na koji prevodi — malo se koji europski jezik mogao pohvaliti da raspolaže verzijama tog djela. Osim toga, objavljivanje prijevoda upravo u zadarskom dvojezičnom listu *Il Nazionale / Narodni list* imalo je i posebnu ulogu. Ta je sredina, naime, u to doba bila izrazito podijeljena između talijanaša i narodnjaka, pa je tiskanje Ariostovih stihova imalo dvostruko značenje — pokazivalo je da slavenski čitaoci poštuju talijansku kulturu i uvažavaju njezine književne vrhunce, ali je također svjedočilo o odgovarajućoj razini domaćega jezika, sposobnoga da se odmjerava i s najzahtjevnijim tekstovima. Upravo je Talijanima u Dalmaciji bila gotovo neophodna takva lekcija, da doznaju i osjete kako je Slavenstvo na Jadranu kulturno sazrelo i politički stasalo (dok se u zadarskome Dalmatinskome saboru, u kojemu je Ljubiša sudjelovao i čak mu predsjedao, još pretežnije obraćalo na talijanskome).

Ali nezavisno od te privremene, a povijesne, uloge Ljubišina prepjeva, raspolažemo danas tekstom „Podruguša“, pa ih možemo i nadalje sa zadovoljstvom čitati. One su riznica živoga i plastičnog leksika, one su prostor gipkih asocijacija i aluzija, one su zrcalo misaonih i etičkih preokupacija — ne samo njihova autora nego i samoga prevoditelja. Kad prihvatimo deseteračku fakturu prepjevne verzije i sprijateljimo se sa specifičnostima što upućuju na receptivni ambijent, možemo ih primiti i kao samostalno izvorno djelo, odnosno na paradoksalan način potvrditi kako Đuro Šurmin možda i nije bio sasvim u krivu kad je kazao „e bi se čovjek mogao prevariti“, da su to originalni.

Iva GRGIĆ MAROEVIĆ, Tonko MAROEVIĆ

LE VERSIONIDIS. M. LJUBIŠA DELLE SATIRE DELL'ARIOSTO

Riassunto

Le versioni dei passi tratti dalle *Satire* ariostesche furono pubblicate da S. M. Ljubiša a più riprese. Sul „Nazionale“ („Narodni list“) di Zara, nel 1862, uscirono, sui numeri 17, 19, 33, 37 e 39, le versioni della terza e della quarta satira, mentre parti della quinta dovettero aspettare il 1868 per apparire sulla rivista „Vila“. Il contributo analizza la scelta del traduttore di concentrarsi sull'umorismo e l'ironia rivolti verso i potenti e i loro obbedienti, ma anche l'insistenza dello stesso (già traduttore di Orazio) sulla leggiadria della vita campestre, che gli impone una serie di adattamenti linguistici (di grande flessibilità lessicale) e culturali (rivolti con maestria alla cultura ricevente). Vengono trattate inoltre le scelte metriche di Ljubiša, che, nello spirito dell'epoca, traduce l'endecasillabo italiano con il decasillabo slavo, e le ripercussioni delle stesse sul contenuto semanticodel testo tradotto, con perdite sul piano espressivo. La decisione di tradurre un'opera di un grande della letteratura italiana meno nota nel contesto slavo rimane però una testimonianza dell'erudizione e del gusto letterario di S. M. Ljubiša.

Parole chiave: *Stefan Mitrov Ljubiša, Ludovico Ariosto, satira, traduzione, endecasillabo, decasillabo, innovazione, ricezione*